

З історії науки, культури та побуту

Микола Мушинка

“ДУНАЮ, ДУНАЮ, ЧОМУ СМУТЕН ТЕЧЕШІ?” *

(Нове про історію дослідження і місце
найдавнішого запису відомої української народної пісні)

Фольклористи підрахували, що досі було записано понад півмільйона українських народних пісень. З них опубліковано лише неповних десятих частин, найбільше у п'ятдесяти томнику “Українська народна творчість”¹ та десяти томному корпусі “Українські народні мелодії”, який охоплює 11 447 записів².

Найдавнішим повним записом української народної пісні є текст “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеші?” із середини XVI ст., відомий під назвою “Пісня про Штефана воєводу”³. Дослідженню цієї старовинної пісні було присвячено кілька десятків наукових та науково-популярних статей. В Італії вона майже невідома, мабуть, тому, що серед науковців і досі точно не встановлено, у якій Венеції її було записано. В цій доповіді спробуємо розглянути історію дослідження пісні та відповісти на дане запитання.

* * *

В 1857 р. у Відні з'явилася книжка єпископа чесько-братської церкви Яна Благослава (1523—1571) “*Grammatika česká*”⁴, укладена під значним впливом історичної граматики Пієра Джіамбуларі⁵ та інших італійських граматик⁶. У другій частині граматики Благослава, названій “*Přidání některých věcí k Grammatice české přihodných...*” (157), опубліковано текст народної пісні під назвою “*Piseň slovenská od Benátek, kdež hojně jest Slovákůneb Chorvatů, přinesená od Nikoděma*”. Пісню наведено як зразок “словенської мови”. У своїй “Граматиці” Благослав подав спробу класифікації слов'янських мов і діалектів. На перше місце він ставить чеську мову, на друге — “словенський діалект”, далі — польську мову, руську (українську), мазовецьку, московську (російську) і мову частини татар. Класифікація науково не витримана, але треба мати на увазі, що її складено в середині XVI ст., коли діалектологічних та етнографічних карт не було, а процес становлення національностей щойно починався.

Про поширення “словенського діалекту” Благослав пише: “*Druhý dialektus jest Slovensky, k němuž se připojuje způsob mluvení Chorvatů rozličných, kteříž od Uherské země až k Konstantinopoli, odtud až k Benátkam do Vlach, potom také toho díl jest v Africe za mořem, kteréž slove Mediterraneum: a ti rozličná*”

* Доповідь зачитана на міжнародній науковій конференції “Міфи античні і сучасні між Італією і Україною” у Венеції (Італія) 16 листопада 1999 р.

jména mají podle krajin, jako Croatae in Croatia, Bosňané krajiné tam na většim dile Slovau Slavi — Sclavi”⁷.

Зрозуміло, що Благослав на той час не міг знати мову людей на такій величезній території. Тому при характеристиці “словенського діалекту” він, здається, виходив з однієї говірки, а саме тієї, зразок якої мав. І що він каже про цю говірку? Спираючись на твердження людей, що цю мову чули, він писав:

“Ti, kteříž s nimi mluvivali, mohau souditi a toto věděti:

1. *Že jest ten dialektus nesnadný k rozumění i nám „Čechům i Polákům ovšem. Má své trhy a spády v hláholu místné, in pronuntiatione (у вимові — М. М.), tímto Slovakům, kteříž v Uherské zemi pii pomezi Moravském sau, ne ve všem podobné a však ne příliš neslušné.*

2. *Non est inexculta dialektus П (Нає є це некультивований діалект. — М. М.), pravi, že i gramatiku svau mají, však já sem ji neviděl. Než mají mnoho metafor a jiných figur rozličných, a jest v tom jazyku písní a veršů neb rymů množství. Kteříž jací sau, z této jedné písničky jejich světské může se něco rozuměti”.*

Далі подана “Пісня про Штефана воеводу”, яку наводимо дослівно сучасною транскрипцією (g = j; ss = š).

Dunaju Dunaju čemu smuten tečeš
Na verši ‘Dunaju’ tryoty tu stoju (на полі: *na břehu*)
Perwa rota Turecká (на полі: *první*)
Druhá rota Tatarská
Třeta rota Woloska (на полі: *wlaská*)
W Tureckým rotě šablami šermuju
W Tatarským rotě strylkami strilaju
Woloským rotě Štefan vyjvoda
W Štefanovy rotě dyvoňka *plačet* (на полі: *flet*)
Y plačučí povjdala Štefane Štefane
Štefan vyjvoda, albo mě pujmi, albo mě liši (на полі: *propust*)
Ač to što mi řečet Štefan vyjvoda
Krásna dywonice pujmil bychtě dyvoňko
Nerovnajmi jes, lišilbychte, milenka mi jes
Štam mi rekla dyvonka, pusty mne Štefane
Skoču ja w Dunaj, w Dunaj hluboky
Achkdó mě doplynet jeho já budu
Něchto mě doplynul krasnu dyvoňku
Doplnul dyvoňku Štefan vyjvoda
Y vzal dyvoňku *zabil* ji u ručku (на полі: *wzal*)
Dyvoňko dušenko, milenka mi budeš.
Amen⁸.

Вже на перший погляд можна побачити, що пісня, яку Благослав вважав “зразком словенського діалекту”, є українською. Це спостерегли вже видавці “Граматики” Ігнац Ян Граділ (1816—1879) та Йозеф Іречек (1825—1888). Перший з них вже у 1855 році (за два роки перед виходом книги) у празькому часопису “Světazor” опублікував невеличку замітку про нашу пісню, а в журналі “Časopis Musea Království Českého” (в тому ж році) — повний її текст (с. 378—379). Пісня зацікавила радника Найвищого суду у Відні Василя Ковальського (1826—1911), який не задовольнився друкованим текстом (поданим із значними неточностями й помилками), а зайнявся вивченням оригіналу пісні, що зберігався у Віденській Терезіанській бібліотеці. В 1856 році Ковальський опублікував велику статтю про найдавніший запис пісні східних слов’ян⁹, подавши її повний текст в оригіналі й українській транслітерації. Місце походження пісні “*Od Benátek*” він переклав “*Из Венеції*”, розуміючи, ясна річ, італійську Венецію.

Грунтовне дослідження В. Ковальського, як це часто буває в науці, залишилось непоміченим. Не знав його навіть видавець граматики Благослава Й. Іречек, який в 1876 р. в рецензії на “Archiv für slawisch Philologie” з приводу статті Ягіча про Дунай в слов’янській народній поезії

згадує *“píseň slovenskou, kterou za XVI věku od Rusína nějakého v Benátkach slyšel br. Nikodém Vecetinský”*¹⁰. Далі він наводить досить детально зміст пісні і свої висновки закінчує словами: *“Připomenuli jsme píseň tu šireji, jelikož se zdá, že ač vytištěna v díle Blahoslavově, zůstala posud nepovšimnutá pěstovatelum poezie moloruské”*¹¹.

Відгуком на замітку Іречека була ґрунтовна праця відомого українського лінгвіста, професора Харківського університету **Олександра Потебні** (1835—1891) *“Малорусская народная песня по списку XVI в.”*, яку було вперше надруковано в 1877 році в *“Филологических записках”*. Того ж року вона вийшла окремим виданням (53 стор.), а пізніше її було пере-друковано як додаток до праці Потебні про *“Слово о полку Ігоревім”*.

Найціннішим у праці є мовний аналіз пісні. Потебня на підставі тодішнього стану української діалектології намагався пояснити майже кожне окреме слово, майже кожну форму в її тексті. На його думку, *“Пісня про Штефана воеводу”* походить із Задністров'я¹².

На підставі мовного аналізу пісні Потебня подав свою реконструкцію первісного вигляду її тексту, до якого він багато виправлень, не завжди обґрунтованих. Наприклад: передне *i* майже всюди виправив на середнє *и*, *стою* — на *стоя*, *вывода* — на *воевода*, *неровнай* — на *неровная*, *взал* — на *взял* і т. п. Дуже цінним у праці Потебні є багатий історико-порівняльний матеріал. З-поміж десятків пісень подібного змісту, знайдених дослідником у фольклорі різних слов'янських народів, найближчою є російська пісня *“Ой ты наш батюшка, тихий Дон”* про ватажка донських козаків, який вирішив формально віддати *“красну девицу”* (мабуть, полонянку) за свого вірного слугу, а самому кохатися з нею. Коли горда дівчина не погодилась з такою розв'язкою, ображений *“молодець”* зарубав її шаблею і кинув у Дон. Початок пісні майже ідентичний з *“Піснею про Штефана воеводу”* з тією лише різницею, що дія відбувається не на Дунаї, а на Дону, а всі три роти, які йдуть берегом ріки, є ротами донських козаків: у першій іде військо, в другій — несуть знамена, а в третій — *“девица с молодцом”*. Саме цей початок став основою майбутніх реконструкцій початку *“Пісні про Штефана воеводу”*¹³.

Дослідження О. Потебні зацікавило найвидатнішого західноукраїнського поета і науковця-фольклориста **Івана Франка** (1856—1916). У 1907 р. він почав друкувати найбільшу і найвизначнішу свою фольклористичну працю *“Студії над українськими народними піснями”*, яка відкривається якраз розвідкою про нашу пісню¹⁴. У тому ж 1907 році скорочена версія студії була передрукована у журналі *“Світ”*¹⁵, а в перекладі німецькою мовою під назвою *“Найстарша українська пісня”* — в *“Zeitschrift für ostergreichische Volskunde”*¹⁶. Порівнявши *“Пісню про Штефана воеводу”* з російською козацькою піснею *“Ой ты наш батюшка, тихий Дон”*, записаною Сахаровим, І. Франко дійшов висновку, що остання є пізнішим переспівом української пісні. На його думку, донські козаки, які часто зустрічалися і навіть спільно воювали з українцями, запозичили її сюжет, пристосувавши його до своїх обставин. На підставі цього запозичення І. Франко здійснив реконструкцію первісного звучання пісні, діалект якої він вважав галицьким, точніше — покутським. Факт її запису в італійській Венеції у І. Франка не викликав жодних сумнівів. Про її історію він писав: *“Цю пісню ми не знайдемо в попередніх збірниках українських народних пісень. Ще в середині XVI ст. дивна доля закинула її з рідної землі аж у Венецію, де один чех на ймення Никодем вивчив її напам'ять і привіз до Моравії, на свою батьківщину. Тут цю пісню почув Ян Благослав, тодішній настоятель общини “чеських братів”, він зацікавився нею, бо побіч інших своїх якостей, був іще чудовим знавцем мов і написав, поряд з теологічними, історичними та іншими працями, критичну граматику чеської мови того часу. В кінці*

граматики він... помістив текст цієї української або, як він її назвав, словенської народної пісні як взірць досить незвичної для нього мови”¹⁷.

В іншій роботі І. Франко про нашу пісню написав: “Щодо часу, в яким могла повстати наша пісня, то вже та щаслива обставина, що вона в р. 1571 зайшла через Венецію до Чехії і тут була записана, показує нам, що на Русі в половині XVI в. мусила вона бути досить популярна... Никодем у Венеції чув її власне від такого мандрівного співака, якого мав право зачислити до “словенської”, себто південнослов’янської породи, а його пісню вважати за взірць його мови”¹⁸. Далі він підкреслив, що місцем її виникнення була “Молдавовалахія”. У XVI ст. на господарському престолі того краю під турецькою зверхністю сиділо аж чотири воеводи Штефани. Хто з них був героєм пісні — не має значення, — писав дослідник. Для нього важливе те, що “українська пісня про воеводу Стефана була колись розширена не лише до Венеції, але й до Дону і породила великоруську відміну”¹⁹. Своє ґрунтовне дослідження він закінчив так: “Кінчу висловом подяки для чеського вченого, що заховав нам від забуття сю перлину нашої народної творчості, яка відтепер повинна стояти на чолі збірок наших народних пісень, а особливо історичних пісень”²⁰.

Майже одночасно з І. Франком “Пісню про Штефана воеводу” з коротким коментарем надрукував Михайло Грушевський (1866—1934) у шостому томі своєї десяти томної “Історії України-Руси” (у власній реконструкції), наголосивши, що її було записано в італійській Венеції, а в граматику Благослава вона потрапила “з других чи третіх рук”²¹.

На ґрунтовну розвідку І. Франка ще того ж 1907 року відгукнувся український історик Стефан Томашівський (1875—1930) невеличкою статтею “Замітка до пісні про Штефана воеводу”^{21а}. Деякі положення І. Франка та О. Потебні щодо історичності головного героя, поезики й мови пісні він піддав критиці. На його думку, під воеводою Штефаном не слід розуміти волоського (румунського), а якогось семигородського воеводу Штефана, може, й Штефана Баторі, який пізніше став королем Польщі. Його військо значною мірою складалося з волохів, а турецькі і татарські роти були у пісні зовсім на місці. Чимало уваги Томашівський присвятив походженню пісні.

Та справжньою “бомбою” були у статті висновки Ст. Томашівського щодо місця її запису. Він писав: “Правда, у Благослава написано ясно, що ця пісня “od Venátek”, себто з Венеції, тільки, на мою думку, за Венецією зовсім не треба ходити над Адрієйське море”. Далі він налічує чотири місцевості з назвою “Венеція” — в Чехії, Моравії, Польщі, Угорській Русі — і робить такий висновок: “Отже, звідки принесена пісня? На мою думку, таки з Угорської Русі, докладніше — зі словацько-руської етнографічної границі. Цю догадку підопру отими доказами: 1. На Угорській Русі, в Шаринській столиці, над Топлею (на захід від Бардієва) є село Венеція (підкреслення М. М.), яке словаки зовуть, мабуть, також Бенатками, хоч тут важне те, як чех назвав його; 2. Розбір мови показує, що перед нами не чиста українська мова, як хоче Потебня і др. Франко — тільки західноугорське руське наріччє, добре пословаччене, підмішане діалектом, який досі під назвою шаринського, бачванського, словенського або східнославацького знаний етнографами і лінгвістами; 3. Сам сюжет пісні вказує більше на Угорщину, ніж на інший край”²².

На підставі цього висновку та мовного аналізу, він, як раніше Ковальський, Потебня, Франко, робить свою реконструкцію автентичного тексту. За основу своєї реконструкції бере не 12-стопний розмір, як попередні дослідники, а 11-стопний. Слова, які йому не підійшли для цього розміру, він замінив або викинув.

Тезу С. Томашівського про те, що місцем запису “Пісні про Штефана воеводу” не була італійська Венеція, а село Венеція в тодішній Угорській Русі²³, беззастережно сприйняли майже всі тодішні й пізніші українські

дослідники цієї пісні, в їх числі й Іван Франко. В “Додатках” до “Студій над українськими народними піснями” він опублікував нову розвідку “*Стефан воевода*”²⁴, в якій підсумував найновіші результати дослідження пісні. Високу оцінку він дав, зокрема, згадуваній статті В. Ковальського “*Іоанн Благослав і діалект словенський*” з 1856 р., яка понад п’ятдесят років була непоміченою в науці. Подавши просторі виписки із статті, І. Франко оцінив її як “*серйозну пробу всестороннього пояснення сеї надзвичайної пам’ятки нашої мови та народної творчості і всякого признання гідне зусилля присвоїти її нашій народній традиції*”²⁵. Про місце запису пісні І. Франко писав: “*Найважливішим із того, що сказав д-р Томашівський про*

Живі струни бояна.
Худ. В. Лопата. Гравюра, 1988.

сю пісню треба вважати те, що він сконстатував її угорсько-руське походження, стверджуючи цей погляд розбором язика пісні, що в ній виявляються прикмети угро-руського діалекту, а власне того, що граничить із словаками. Друга важна вказівка була та, що за місцевістю Бенатка не треба шукати в Венеції, але така місцевість існує на захід від Бардієва”²⁶. В другій версії своєї студії “*Стефан воевода*” Франко подав фотокопію оригіналу пісні, детальний аналіз її мови та нову реконструкцію її первісного тексту 12-складовим віршем.

І. Франко повертався до “*Пісні про Штефана воеводу*” і пізніше. Останню статтю про неї — “*Пісня про Стефана воеводу волоського*” — він написав 9—19 лютого 1915 р. на замовлення О. Шахматова. Війна перешкодила її виданню. Стаття залишилась в рукописі і була опублікована щойно 1928 року²⁷. І тут він обстоює угро-руське походження запису пісні, повторюючи помилку, допущену ще у праці 1907 року: малесеньке село Венецію в Угорській Русі він вважав “*містом, заселеним наполовину словаками, а наполовину угорськими українцями*”²⁸.

Наприкінці 30-х років “*Пісня про Штефана воеводу*”, зокрема її віршована форма, зацікавила українського етномузиколога **Філарета Колессу** (1871—1947), який написав про неї й розвідку “*Віршова форма старовинної української народної пісні про Стефана воеводу*”. Праця була призначена для ювілейного наукового збірника, присвяченого 60-річчю від дня народження українського діалектолога Івана Зілинського (1879—1952), який мав вийти друком у Кракові 1939 року. Війна перешкодила виданню збірника. В 1963 р. стаття Ф. Колесси з’явилася в київському журналі “*Народна творчість та етнографія*”²⁹, а згодом у реконструйованому ювілейному збірнику в Нью-Йорку³⁰. Ф. Колесса спирався на праці О. Потєбні, І. Франка та Ст. Томашівського. Він однак не погодився з їхніми висновками щодо реконструкції первісної ритмічної форми пісні, а подав свою реконструкцію, в основу якої взяв нерівноскладову білоруську пісню про офіцера та дівчину. “*На наш погляд, — писав дослідник, — не можна згори накидати текстові розміри (5+5) і до нього підтягати ре-*

конструкцію; форма вірша впливає з тексту без ніякого насилля”³¹. Реконструкція Ф. Колесси в максимальній мірі респектувала текст Благослава.

Першим науковцем, що особисто відвідав село Венецію в Бардіївському окрузі з метою порівняння мови села з мовою “Пісні про Штефана воеводу”, був український мовознавець Іван Панькевич (1887—1958). Результати свого дослідження він опублікував у розвідці “Пісня про Штефана воеводу як пам’ятка лемківського шаринського говору”, написаній ще у 1942 році у Празі, однак опублікованій лише через сім років у Братиславі³². В ній він нарахував 20 виразних українських лемківських прикмет (притаманних і говірці с. Венеція), з яких сім є спільними із сусідніми словацькими говірками. Це ніби підтвердило тезу Томашівського, що Никодем привіз пісню із села Венеція. І. Панькевич, однак, відрізняє місце запису пісні від місця її виникнення. На його думку, пісня виникла в Молдавії, до якої в XV—XVI ст. належали Буковина і частина Покуття. В кінці статті він підсумував результати свого дослідження так: “Треба подивляти значну снагу граматики Яна Благослава як найвірніше передати взірць того діалекту, який він назвав словенським, а цей знов не є іншим, як говіркою села Венеція на Шариші, яка і досі збереглася українською, всякаючи теж і деякі прикмети східнославацькі. Для того теж і відпадає зовсім можливість видіти в цій пісні старий гуцульський говір, хоч не можна заперечити, що ця пісня мусила повстати близько цієї області або і на ній самій, а то з огляду на популярність котрогось Штефана воеводи, що володів на Молдавиціні і до котрого належали теж і українські землі з українською людністю... Мовні прикмети оригіналу пісні мусили затертися, коли пісня на далекій Лемківщині присвоїлася і стала популярною”³³.

Як пам’ятку давньої закарпатоукраїнської літератури другої половини XVI ст. І. Панькевич використав “Пісню про Штефана воеводу” у своїй монографії “Нариси історії українських закарпатських говорів” (Прага, 1958). Залучив її також до читанки “*Chrestomatie ze současně a staré ukrajinské literatury s přílohou ukázek z historické mluvnice a dialektologie*” (Praha, 1954, s. 223—224).

Всі ці вчені — і Ковальський, і Потєбня, і Франко, і Панькевич — спрямовували свої дослідження переважно на мовний бік пісні про воеводу Штефана. З фольклорного боку вона довго залишалась недослідженою.

Аж у 1958 році порушили питання про її значення для фольклористики Карел Горалек і Зденка Горалекова у статті *Ukrajinská píseň o vojvodovi Štefanovi v zápisu ze 16 století*, надрукованій в часописі “Slavia”³⁴. Автори визнають, що запис Благослава має певні прогалини, але з реконструкціями Потєбні, Франка, Томашівського вони не погоджуються, доводячи їх наукову необґрунтованість. При реконструкції первісного тексту вони пропонують виходити із порівняння запису Благослава з основними варіантними текстами цієї пісні. З порівняльного аналізу варіантів вони роблять висновок, що російське звучання пісні, в якому пан пропонує дівчині одруження з слугою, є давнішим, ніж текст пісні Благослава. Запис Благослава вони вважають актуалізацією давньої української пісні, яка ще в своєму первісному вигляді потрапила в російський і білоруський фольклор. Закінчення пісні про воеводу Штефана вони розглядають як мотив змагання за дівчину, який часто виступає у словацьких та моравських піснях. На підставі цього мотиву вони роблять висновок, що українська редакція пісні, збережена в граматиці Благослава, виникла об’єднанням старого російського варіанта з якоюсь піснею словацького походження.

На статтю К. і З. Горалеків відгукнувся Орест Зілінський (1923—1976). В часописі “Slavia” він опублікував ґрунтовну статтю: “*Stará ukrajinská píseň o vojvodovi Štefanovi a její význam pro dějiny slovanské lidové písně.*”³⁵. Це

поки що найповніша студія про естетичний бік пісні про воеводу Штефана. О. Зілинський, як і попередні дослідники, виходив із порівняння запису Благослава з пізнішими варіантами, яких у своїй статті навів дев'ять.

На підставі аналізу цих варіантів він прийшов до висновку, протилежного з висновком К. і З. Горалеків, а саме, що форма пісні в записі Благослава є первісною, найдавнішою. В кінці XVI і в XVII ст. пісня була дуже популярною, про що свідчить образ трьох рот, що з деякими змінами перейшов до вступу декількох українських, білоруських і російських пісень. Завдяки цій популярності пісня потрапила у військовий репертуар, і в цьому середовищі зазнала деяких змін, з якими потім перейшла до середовища донських козаків, а можливо, і до середовища освічених російських кіл.

Не погодився він і з інтерпретацією закінчення пісні, яку подали К. та З. Горалеки. На його думку, тут мова не йде про змагання, а про випробування вірності в коханні. Цей мотив не має нічого спільного із словацькими піснями, наведеними у статті Горалекових.

Багато місця О. Зілинський приділив стилістиці, ритму та строфці пісні про Штефана. Тут він прийшов до цікавого висновку, а саме, що стиль нашої пісні рунтовно відрізняється від подібних епічних пісень XVII ст., але зате майже ототожнюється з найдавнішими жанрами української народної поезії козацькими думами та колядками.

В тому ж номері згаданого часопису О. Зілинському відповіли К. і З. Горалеки у статті "*Jesté k písni o vévodovi Štefanovi*", в якій рішуче захищають свій погляд, що пісня про Штефана воеводу не є первісною і що новіші варіанти відведені не від неї. На доказ цього вони висувають деякі нові аргументи, правда, не зовсім переконливі. Цікавий аргумент із південнослов'янського фольклору вони наводять на захист своєї інтерпретації закінчення пісні про воеводу Штефана (змагання за здобуття дівчини).

Ще один раз виступив К. Горалек з відповіддю О. Зілинському — у додатку до своєї статті "*Версифікація і строфіка в слов'янській народній поезії*"³⁶.

У розвідці "*Історичні та жанрові риси пісні про Стефана воеводу*"³⁷ О. Зілинський висловив несміливе припущення, що героєм нашої пісні міг бути молдавський воевода Штефан Великий, а місцем її виникнення була, імовірно, Молдавія, де значна частина населення й феодальних верхів у ті часи розмовляла українською мовою. З Молдавії пісня могла потрапити в Галичину, а звідти через дуже рухливу сянїцько-добромильську культурну область — на Пряшівщину.

Востаннє до нашої пісні О. Зілинський повернувся в студії "*До історії східнослов'янських пісень про офіцера, слугу та дівчину*"³⁸, навівши нові її варіанти.

Пряшівська дослідниця закарпатоукраїнської літератури **Олена Рудловчак** та ужгородський літературознавець **Василь Микитась** поставили "Пісню про Штефана воеводу" на початок своєї антології закарпатоукраїнської поезії "*Поети Закарпаття*" (Пряшів, 1965. — С. 74).

З повоєнних дослідників "Пісні про Штефана воеводу" в Україні найбільший внесок у її вивчення зробив буковинський фольклорист і краєзнавець **Олекса Романець**. Вперше він проаналізував нашу пісню на VI Українській славістичній конференції в Чернівцях 1964 р.³⁹ В розвідці "*Про час виникнення пісні "Дунаю, Дунаю..."*"⁴⁰ він подав блискучий аналіз усього, що про цю пісню було написано раніше, поставившись критично до висновків багатьох авторів. О. Романець краще і переконливіше, ніж хто інший, висвітлив історичне тло, на якому було створено пісню. На його думку, героєм пісні є молдавський господар Штефан Великий (? — 1504), що наприкінці 1473 року здійснив похід в Румунську країну, переміг румунсько-турецьке військо воеводи Рагу і взяв у полон його дружину

*Наша дума, наша пісня не вмре, на загине...
Худ. В. Лопата. Гравюра, 1988.*

фольклорист **Григорій Нудьга** (1913—1994) у працях: *“Найдавніші записи українських народних пісень”*⁴², *“Українська пісня серед народів світу”* (Київ, 1960), *“Українська пісня в світі”* (Київ, 1989) та інших. В двотомній монографії *“Українська дума і пісня в світі”*⁴³ Г. Нудьга підкреслив, що *“Пісня про Стефана воеводу”* *“це й нині є найстарішим записом української народної пісні”,* який *“займає в українській філологічній науці почесне місце, від неї всі дослідники починають свої конкретні розмови про нашу пісенну поезію”*⁴⁴. Г. Нудьга, як і майже всі інші дослідники, був переконаний, що пісню було записано *“в українському селі Венеція (od Banatek), що над р. Топлею недалеко Бардієва”*⁴⁵.

Закарпатський фольклорист **Петро Лінтур** (1909—1969) у своїх висновках щодо місця запису пісні йде ще далі. Без яких-небудь конкретних доказів він вважає **Никодема** (який приніс *“Пісню про Стефана воеводу”* **Благославо**ві) *“членом чеської братської громади в с. Бенатки на Східній Словаччині”*⁴⁶. Як чеські брати потрапили в це село і яка це була громада, він не пояснював.

Дехто з українських фольклористів пробував знайти варіанти старовинної пісні в сучасному українському фольклорі. Наприклад, **Андрій Кінько** знаходить новий варіант *“Пісні про Стефана воеводу”* у звичайній ліричній пісні *“Штефане, Штефане, личко мальоване”* із Буковини, яка, крім імені *“Штефан”* (дуже поширеному і в сучасності), не має нічого спільного з нашою піснею⁴⁷.

Від часу надрукування граматики Яна Благослава 1857 р. *“Пісня про Стефана воеводу”* не переставала цікавити і румунських дослідників, оскільки в ній йдеться про румунську (волоську) роту і молдавського воеводу⁴⁸.

Вже перший її дослідник — **Богдан Петричейку Хаждеу** (1838—1907), колишній студент Харківського університету та однокурсник **О. Потебні**, незалежно від **В. Ковальського** встановив, що ця пісня є українською. Свої думки він висловив у кількох статтях на сторінках редакovanого ним журналу *“Columna lui Traian”* (*“Троянова колона”*). Вже 1870 р. він опублікував переклад пісні румунською мовою⁴⁹. В іншій статті — про дипломатичні зв'язки **Стефана Великого** з Венецією⁵⁰, він означив мову нашої пісні як *“чисто рутенську мову, якою й дотепер розмовляють*

і доньку **Марію** (**Войкіцю**). Овдовівши, він одружився з полянкою **Марією Рагу** (1477 р.). Саме цей епізод (помічений теж іншими дослідниками пісні — **І. Франко**, **О. Зілинський**, **А. Балоте**), на його думку, став основою *“Пісні про Стефана воеводу”*. **О. Романець** заперечив сербське походження пісні, довівши, що вона виникла на українському (*“руснацькому”*) ґрунті. Під сумнів поставив і походження її запису із села **Венеція** на **Бардіївщині**. Свої думки щодо історії *“Пісні про Стефана воеводу”* **О. Романець** поглибив у ряді інших праць, головним чином у монографії *“Джерела братства”*⁴¹.

Чимало уваги нашій пісні присвятив і український

т. зв. руснаці з Буковини та з півночі Молдавії, але давньою чеською орфографією”⁵¹. Висновок Хаждеу такий: “Видно, що якісь рутенці, блукаючи по Венеції, де їх зустрів Никодем, жили між слов’янами з Дальмації, яких завжди було багато в Ломбардії... В часі, коли сенат Республіки Святого Марка вів дебати на латинській мові про військові тріумфи великого Стефана, на венеціанській набережній можна було почути на слов’янській мові чудову баладу про любовні перемоги румунського господаря. Хто б сподівався, що еротичний елемент нашого відважного земляка міг прозвучати на узбережжі Адріатичного моря і знайти потім пристановище у чеській граматиці?”⁵². За твердим переконанням автора, пісню було складено “рутенськими колоністами” в Молдавії шляхом її перекладу з якоїсь тепер вже загубленої румунської балади. Її героєм, без сумніву, був молдавський воевода Стефан Великий. Та піонерська стаття Б. П. Хаждеу в Україні не була відома. Лише в середині 60-х років на неї звернула увагу визначна румунська дослідниця українського походження **Марія Ласло-Куцок**⁵³, яка має немалі заслуги і в дослідженні та популяризації нашої пісні.

З ініціативи Б. Хаждеу “Пісню про Стефана воеводу” вільно “переспівав” найвизначніший румунський поет-романтик (“Колумб румунської народної поезії”) **Василе Александрі** (1821—1890). Його балада “*Воевода Стефан і Дунай*”⁵⁴ вважалася своєрідним “архетипом” “Пісні про Стефана воеводу”. Вона є значно більшою, ніж наша пісня (60 рядків замість 21 в пісні), витримана в романтичному стилі, соціальні моменти в ній згладжені⁵⁵. Посилається на неї й історик **Александру Пападопола-Калімах** (перший перекладач і коментатор “Слова про Ігорів похід” у Румунії) в статті “*Дунай у літературі і традиціях*”⁵⁶ та молдавський науковець **Йона Осадченко**⁵⁷. Французький переклад балади В. Александрі опублікував Г. Нандріш⁵⁸, український — Б. Мельничук⁵⁹.

Думку Хаждеу, що героєм “Пісні про Стефана воеводу” є Стефан Великий, сприйняли майже всі румунські та молдавські дослідники. **Антон Балоте** розвинув цю думку в докладній розвідці “*Слов’яно-румунська література епохи Стефана Великого*”. Він вважав пісню одним з моментів слов’янсько-румунської культури і датує її виникнення до 1465 року, коли Стефан Великий завоював турецьку фортецю Кілію. Безіменна дівчина в “Пісні про Стефана Воеводу” є, на його думку, символічною алегорією Кілії⁶⁰.

Висновки А. Балоте були піддані серйозним запереченням. **Магдаліна Ласло-Куцок** в працях “*Б. П. Хаждеу про український фольклор*”⁶¹ та спецкурсі лекцій “*Румуно-українські літературні взаємини в ХІХ і на початку ХХ ст.*”⁶², подавши підсумковий огляд румунських зацікавлень “Піснею про Стефана воеводу”, висловила ряд критичних зауважень щодо історичності подій у ній, первісності неіснуючого румунського “архітексту”, заперечення її українського походження тощо.

Її учень **Дан Хорія Мазілу** і надалі вважає “Пісню про Стефана воеводу” пам’яткою румунської культури літературного або напівлітературного походження, створену на церковнослов’янській мові. Пісня ніби була складена на території Румунії, а згодом поширена за її межами⁶³.

З молдавських науковців чимало уваги “Пісні про Стефана воеводу” присвятив **В. М. Гацак** у праці про молдавсько-російсько-українські фольклорні взаємини⁶⁴.

Найбільший внесок в дослідження “Пісні про Стефана воеводу” зробив румунський фольклорист **Петро Караман** (1898—1980). З текстом пісні та дослідженнями про неї він познайомився під час свого докторантського стажування у Празі та Кракові ще у 20-х роках. 2 грудня 1928 р. у Радівцях він прочитав лекцію “*Стефан Великий в українській поезії*”, побудовану виключно на нашій пісні. В ній він навів численні паралелі із слов’янських балад та обрядових пісень, якими переконливо спростував

теорії про румунське походження пісні. З того часу наша пісня стала в центрі його наукових зацікавлень. Протягом тридцяти років він інтенсивно збирав усе, що мало до неї хоч якесь відношення, головним чином, численні паралелі із слов'янського та позаслов'янського фольклору, а також дані з друкованих джерел та архівів про добу, в якій цей шедевр української культури виник.

Після Другої світової війни П. Караман став професором університету в Ясах, однак вже у 1947 р. його було звільнено з роботи з політичних причин і позбавлено будь-яких засобів існування. Не маючи жодного заробітку, він до самої смерті не припинив науково працювати, хоч надії на публікацію своїх праць в нього були мінімальні. Про “Пісню про Штефана воеводу” з нагоди 500-ліття від початку правління Штефана Великого (1958) він написав 500-сторінкове дослідження, обірвавши працю на півслові — в середині речення. Отже, праця не закінчена, а проте вона варта друку і її конче потрібно видати. Нова демократична влада в Румунії після 1990 р. повністю реабілітувала П. Карамана. Академія наук Румунії посмертно надала йому звання академіка і видала основні праці вченого з його багатой рукописної спадщини. Всі, крім його, мабуть, найвизначнішої праці про “Пісню про Штефана воеводу”. Марія Ласло-Куцюк, яка підготувала рукопис П. Карамана до друку, вважає цю його працю найліпшою і найбільш аргументованою із усіх, які досі були про цю пісню публіковані⁶⁵.

* * *

Нарешті, маю сказати кілька слів про власне ставлення до “Пісні про Штефана воеводу”. Як учень Івана Панькевича, я беззастережно сприйняв теорію про походження пісні із села Венеція у Східній Словаччині, тим більше, що воно віддалене від мого рідного села Курів лише на п'ятнадцять кілометрів. Я пишався, що найдавнішу українську пісню було записано саме у моєму рідному краї⁶⁶. “Пісні про Штефана воеводу” я присвятив свою першу наукову працю історіографічного характеру⁶⁷ та цілий ряд інших науково-популярних статей. Вона увійшла до моєї антології фольклору українців Східної Словаччини “З глибини віків” (Пряшів, 1967) та інших публікацій⁶⁸. Як найдавнішу пісню з території Пряшівщини я популяризував її на наукових конференціях, фольклорних фестивалях, у радіопередачах тощо. З моєї ініціативи пісня (у виконанні Марії Мачошко) увійшла до науково-популярного кінофільму про русинів-українців Словаччини М. Сополиги та В. Кучери “Там, де Бескиди” (Мирофільм, Берлін, 1990). Глибше вивчення цієї пісні спонукає мене переглянути своє ставлення до місця її запису. Здається мені, що Никодем привіз цю знамениту пісню Яну Благославу не із села Венеція у нинішній Східній Словаччині, а із італійської Венеції. Своє припущення я обґрунтовую таким аргументами:

1. Ян Благослав виразно пише: “*Piseň slovenská od Benátek, kdež hojně jest Slovaků neb Chorvatů, přinesená od Nikoděma*”. В XVI ст. (як і нині) в чеській мові під топонімом “*Benátky*” розуміли виключно італійську Венецію. Якби Благослав мав на увазі якусь іншу Венецію, він би це обов'язково зазначив.

2. В часі запису пісні (середина XVI ст.) Венеція над Адриатичним морем була одним з найвизначніших торгових міст Західної Європи. Тут торгували не лише звичайним крамом, але й “живим товаром” — полоненими. Торгівці з мусульманських країн найбільше полонених завозили у Венецію з України. Значна частина з них залишалася у Венеціанській республіці. У Венеції та її околиці і справді жило багато “словаків і хорватів”, під якими Благослав (як довідуємось з його класифікації діалектів у тій же граматиці) розумів не лише словаків і хорватів в сучасному розумінні, а

набагато ширшому. До складу Венеціанської республіки входила і частина України (Крим), що сприяло обабічним українсько-італійським взаєминам. Вже у XV ст. Венеція мала постійне торгове представництво у Львові, а господар Молдавії Штефан Великий (імовірний герой нашої пісні) надав купцям із Львова (включаючи венеціанців) привілеї.

В 1487 р. в Італії було надруковано звіт посла Венеціанської республіки Амброджо Контаріні про його подорож до Ірану, в якому подано опис Луцька, Житомира, Києва та інших міст України. Подібних репортажних звітів про подорожі італійців в Україну було більше. В Україні славою користувався “Збірник описів плавань і подорожей” (Венеція, 1550—1559) венеціанського дипломата Дж. Рамузіо (1485—1557), до якого включено і описи подорожей в Україну визначних італійських мореплавців. Описові України була присвячена книга “Трактат про дві Сарматії” (Краків, 1517) Мацея Меховського, перекладена теж на італійську мову.

3-поміж десятків українських письменників, вчених, дипломатів та церковних діячів, які у XV—XVI ст. відвідали Венецію, слід назвати Станіслава Оріховського-Роксолана (1513—1566) із Перемишля, одного з найвизначніших тогочасних ораторів та публіцистів Європи, який і на вершині своєї слави заявляв: “Я є русин і з гордістю це відверто проголошую”⁶⁹, а свої твори підписував: “*Orichovius Roxolanus*” або “*Orichovii Rutheni*”, Павла Русина з Кросна (1417—1517) — учителя М. Коперника, та Григорія із Санока (1406—1477)⁷⁰. Отже, до середини XVI ст. взаємини між Україною і Венецією були аж занадто інтенсивними. Зовсім природньо і навіть закономірно, що саме в цю епоху і в таких обставинах у Венеції було записано найдавнішу українську пісню як зразок мови маловідомої групи слов’янського населення.

3. Передмова до “Граматики” Благослова має таку присвяту: “*J. V. P. charissimo fratri N. S. D.*”, яку видавці “Граматики” тлумачили так: “*Joannes Blahoslav P. charissimo fratri Nikodemo salutem dictis*” (“Ян Благослав з любов’ю братові Никодему присвячує”) ⁷¹. В самій передмові він називає Никодема “найлюбішим братом”, з яким вів “часті розмови про прикмети благородної чеської мови”. Отже, Никодем був близьким другом Яка Благослава і він не міг не сказати йому, з якої Венеції привіз для нього пісню.

4. На іншому місці і в іншому контексті (с. 337) Ян Благослав виразно зазначає, яку Венецію він має на увазі: “*Benatky do Vlach*”, тобто — “Венеція італійська”. Це його означення можна сміливо пристосувати і до “Пісні про Штефана воеводу”.

5. З історичних документів знаємо, що Никодем за дорученням “Єдноти” братської їздив у Відень, Базилею, Оломоуц, Прагу та інші міста. Цілком можливо, що він їздив і в італійську Венецію, яка, як ми згадували, тоді була столицею Венеціанської держави і входила у сферу інтересів чеськобратської “Єдноти”. Щоб дорога Благослава вела у невідоме захолусне село в Угорщині, відірване від світа — мало ймовірно.

6. Зараз після тексту пісні Я. Благослав зазначив: “*Інша пісня, подібна до сеї, яку я чув у Базилеї у Єленя (Gelen) від хорватів, має в собі отсі слова “Prylyko andelska, koje te pruchunu”*”⁷². Отже, Благослав ставить Венецію в рівень з швейцарською Базилеєю, а під етнонімом *хорвати* в даному випадку розуміє хорватів у вужчому значенні, близькому до сучасного, а не закарпатських русинів, як думали Томашевський, Франко, Панькевич та інші дослідники нашої пісні.

7. Село Венеція на території Словаччини було засноване в другій половині XIV ст. шляхтичем Адріаном з італійської Венеції, від якого дістало назву *Адріанова Поруба* (Adryanvagas). Від XV ст. село виступає під назвою “Венеція”, мабуть, з поваги до місця походження його фундатора ⁷³. До XIX ст. село ніколи не виступало під назвою “*Benatky*”⁷⁴. В латинських, німецьких, угорських, чеських, словацьких, польських та інших докумен-

тах воно згадується під назвами: *Wenesye, Wenezia, Venece, Veniche, Veneche, Venecze, Venecia*⁷⁵. В 1410 р. Венеція була вже безлюдною, в 1427 мала лише сім оподаткованих господарських дворів. В XVI ст. селянських господарств у Венеції знов вже не було. Згадуються тут лише безземельні “желяри” та “волохи” (пастухи), які майже завжди були українцями і жили в колибах. В одному з документів 1518 р. наведено: “*Valachum Ichnath dictum de possessione Veneche*” (Державний архів у Будапешті. — DL 69 107). В 1600 р. в селі було лише вісім заселених хат⁷⁶. Отже, в часі імовірного запису пісні Венеція була невеличким поселенням з кількома хатами і без задовільних комунікацій. Мало ймовірно, щоб саме це село відвідав шляхтич Никодем. З якою метою? Нагадаймо, що у Словаччині топонімом “Венеція” означували поселення, розташовані “за водою” або на мочаристих місцях. Було їх кільканадцять. Навіть частина Кошиць мала назву “Венеція”. В Чехії задокументовано дев’ять Венецій, у Польщі — сім⁷⁷.

8. Словакізми в тексті української пісні, що були основним “аргументом” теорії про її походження із словацько-українського пограниччя, могли бути внесені туди Никодемом або Благославом, які української мови не знали. Лемківські елементи в мові пісні зустрічаються теж в інших українських говірках. Частина з них теж можна віднести на рахунок записувача.

Все це свідчить про те, що найдавнішу українську пісню було записано не в селі Венеція над річкою Топлею, а в італійському місті Венеція.

Отже, в запису “Пісні про Штефана воеводу” ми маємо не тільки найдавніший текст української народної пісні, але й важливий документ про українсько-італійські взаємини, пам’ятку, яка чекає на дальші дослідження саме з цього погляду.

¹ Українська народна творчість. За редакцією М. Т. Рильського, К. Г. Гуслистого та ін. — Видавництво АН УРСР (нині НАН) — Київ, 1961. — Досі видано 28 томів.

² Українські народні мелодії. Зібрав і зредагував Зіновій Лисько. — Українська Вільна Академія Наук. — Нью-Йорк, 1967—1997.

³ В українській транскрипції ім’я героя пісні часто наведено як «*Степан*», «*Стефан*». Ми наводимо звучання «*Штефан*», зафіксоване у первісному записі пісні та вживане в західноукраїнських говірках, південно- та західнослов’янських мовах, а також в румунській, молдавській та інших.

⁴ Grammatika česká od kněze Beneše Optáta a od kněze Václava Flométesa, předešlých let vydaná a nyní od [Jana] Blahoslava] P. povysvětlená, nemálo i napravená a porozšířená (1551—1571). Z rukopisu Bibliotheky Theresiánské ve Vídni vydali Ignác Hradil a Josef Jireček. Ve Vídni. — Tiskem L. Grunda. — 1857. — Str. XXI+390. В науці твір відомий під скороченою назвою: *Jana Blahoslava Grammatika česká dokonaná I. 1571*. Аналіз твору див.: Trávníček Tr.: Poznámky o Blahoslavově Grammatice. In: Sborník Blahoslavův k čtyřtému výročí jeho narození (1523—1923). Pořádali: V. Novotný a R. Urbánek. — Přerov, 1923. — S. 202—216.

⁵ *Giambullari Pier Fr.*: Origine della lingua fiorentina (1549).

⁶ *Haškovec M.*: K cenění Blahoslavovy Grammatiky. — Blahoslavův sborník... — Přerov, 1923. — S. 198—201.

⁷ *Jana Blahoslava Grammatika česká dokonaná I. 1571*, Videň, 1857. — S. 337.

⁸ *Там же*. С. 341. Підкреслення і пояснення на полях Яна Благослава.

⁹ *Ковальський В.*: Іоанн Благослав і діалект словенський. // Сборник отечественный. — Львів, 1856. — Ч. 41. С. 161—163; Ч. 42. — С. 165—167.

¹⁰ *Časopis Musea Království Českého*. — R. 50. — Praha, 1856. — S. 576.

¹¹ *Там же*.

¹² *Потебня А.* Малорусская народная песня по списку XVI в. — Воронеж, 1877. — С. 1.

¹² ^a *Сахаров І.* Сказання русского народа из семейной жизни своих предков. — Петроград, 1837. — Т. 3. — С. 237.

¹³ В “Пісні про Штефана воеводу” немає відповіді на питання “*Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?*”. У російській пісні “Ой ты наш батюшка, тихий Дон, / Ой что же ты, тихий Дон, мутнехонек течеш?” така відповідь є: “*Ах, как мне, тиху Дону, не мутному мечи? / Со dna меня, тиха Дона, студены ключи быют, / Посред меня, тиха Дона, бела рыбаца мутит, / По верх меня, Дона, три роты прошли*”.

¹⁴ Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. 75. — Кн. 1. — Львів, 1907. — Студія № 1: “*Стефан воевода*”. — С. 19—23.

¹⁵ Світ. — Львів, 1907. — № 12. — С. 186—187.

- ¹⁶ *Franko I.* Das älteste ruthenische Volkslied. — Wien, 1907. — В. 1—2. — С. 27—32. Український переклад Р. Лицика: *Франко І.* Вибрані статті про народну творчість. — Київ, 1955. — С. 67—72. Передрук: *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 37. — Київ, 1982. — С. 216—221.
- ¹⁷ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 37. — Київ, 1982. — С. 216.
- ¹⁸ *Там же.* — Т. 42. — С. 27.
- ¹⁹ *Там же.* — С. 30.
- ²⁰ *Там же.* — С. 32.
- ²¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. VI. — Життя економічне, культурне, національне XIV—XVII віків. — Київ, 1907. — Фотопередрук: Нью-Йорк, 1955. — С. 365.
- ²¹ ^a *Томашівський Ст.* Замітки до пісні про Стефана воеводу. — Записки НТШ. — Т. 80. — Кн. VI. — Львів, 1907. — С. 128—134.
- ²² *Там же.* — С. 129—130.
- ²³ Село Венеція, за переказами старожилів, було засноване венеціанськими склоробами, які в його околиці побудували склярню, що на різних місцях проіснувала до XIX ст. (востаннє в с. Лівівська Гута). Було це мале село. Найбільшу кількість населення — 255 жителів у 35 хатах — мало в 1787 році. Від 1944 р. Венеція об'єдналася з Луковом і сьогодні є його частиною. (*Uličný F.* Dejiny osídlenia Šariša. — Košice, 1990. — С. 352—353; *Kropilák M. a kol.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. — Zv. 2. — Bratislava, 1977. — С. 205.*)
- ²⁴ Записки НТШ. — Т. 110. — Кн. 4. — Львів, 1912. — С. 5—25. Передрук: *Франко І.* Студії над українськими народними піснями. — Львів, 1913. — С. 451—471.
- ²⁵ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 42. — С. 36—37.
- ²⁶ *Там же.* — С. 37.
- ²⁷ *Франко І.* Студії над українськими історичними піснями XV ст. // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. — Київ, 1928. — С. 20—32.
- ²⁸ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 42. — Київ, 1984. — С. 53—56.
- ²⁹ *Колесса Ф.* Віршована форма старовинної української народної пісні про Стефана воеводу. Підготував до друку та написав вступну статтю О. Зілинський // “Нар. творчість та етнографія”. — Київ, 1963. — № 1. — С. 116—123.
- ³⁰ Збірник пам'яті Івана Зілинського (1879—1952). Спроба реконструкції втраченого ювілейного збірника з 1939 р. Редакція: Шевельов Ю., Горбач О., Мушинка М. — Нью-Йорк, 1994. — С. 431—438.
- ³¹ *Там же.* — С. 437.
- ³² *Lingvistica Slovaca. — Zv. IV—VI. — R. 1946—48. — Bratislava, 1949. — С. 354—367.*
- ³³ *Там же.* — С. 366—367.
- ³⁴ *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. — R. XXVII. — Praha, 1958. — Č. 3. — С. 415—424.* Передрук: *Horálek K.* Studie o slovenské lidové poezii. — Praha, 1962.
- ³⁵ *Там же.* — R. XXIX 1960. — Ч. 1. — С. 76—103.
- ³⁶ *Verš a strofika v slovanské lidové poezii // Slavia. — R. 29. — Praha, 1960. — Č. 3. — С. 384—385.*
- ³⁷ Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Т. 1. — Пряшів, 1965. — С. 214—222.
- ³⁸ *Zilynskyj O. K dějinám východoslovanské písně o důstojníkovi, sluhovi a dívce // Slavia. — R. 36. — Praha, 1967. — Č. 2. — С. 312—320.*
- ³⁹ *Романець О.* До історії вивчення українсько-молдавських фольклорних зв'язків // Тези доповідей VI Української славістичної конференції. — Чернівці, 1964. — С. 224—225.
- ⁴⁰ Нар. творчість та етнографія. — К., 1968. — № 4. — С. 36—46.
- ⁴¹ *Романець О.* Джерела братства. Богдан П. Хаждеу і східноромансько-українські взаємини. — Львів, 1971. — 192 с.
- ⁴² Нар. творчість та етнографія. — К., 1961. — № 2. — С. 56—64.
- ⁴³ *Нудьга Г.* Українська дума і пісня в світі. — Кн. 1. — Львів, 1997. — 422 с. — Кн. 2. — Львів, 1998. — 510 с.
- ⁴⁴ *Там же.* — Т. 1. — С. 191, 193—194.
- ⁴⁵ *Там же.* — С. 192.
- ⁴⁶ *Лінтур П.* Народні балади Закарпаття. — Львів, 1966. — С. 27.
- ⁴⁷ *Рильський М. і кол.: Українська народна поетична творчість. — Т. 1. — Київ, 1958. — С. 585.*
- ⁴⁸ За допомогу при розшуках матеріалів про нашу пісню в румунських джерелах я висловлюю щиро подяку українським фольклористам в Румунії — Марії Ласло-Куцюк та Іванові Ребушапці.
- ⁴⁹ *Hasden B. P., Esarsu C.* Stefan cel Mare // Columna lui Traian. — Anul I. — 1870. — Nr. 21. — С. 4.
- ⁵⁰ *Hasden B. P.* Stefan cel Mare și Italia. // Columna lui Traian. — Anul IV. — 1873. — Nr. 12. — С. 225—227.
- ⁵¹ *Там же.* — Переклад цитат із праці Б. П. Хаждеу тут і далі — М. Ласло-Куцюк, надісланий мені в листі від 28.4.1999 р.
- ⁵² *Там же.* — С. 226—227.
- ⁵³ *Ласло М.* Дослідження українського фольклору в Румунії // Нар. творчість та етнографія. — К., 1965. Ч. 1. — С. 25—26.

- ⁵⁴ *Vasile Alesandri*. Stefan Voda si Dunarea // Columna lui Train. — IV. — 1873. — Nr. 13. — P. 249.
- ⁵⁵ Український переклад і аналіз балади див. у цитованій статті М. Ласло (НТЕ, 1965. — Ч. 1. — С. 26—27).
- ⁵⁶ *Anale Academiei Române*. — Seria II. — T. VII. — București, 1884—1886. Див. теж: *László-Kutiuk M.* Exotica limitrofa. Studii comparate româno-ukrainene. — București, 1997. — S. 30—64.
- ⁵⁷ *Iosa Osadchenko*. Vasile Alecsandri și poezia cșzșceascș // Nistru. — 1974. — Nr. 12.
- ⁵⁸ *Nandris Gr.* Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien, Paris—Bucharest, 1924. — P. 5—7.
- ⁵⁹ *Мельничук Б.* Журавлиний лист. — Чернівці, 1981.
- ⁶⁰ *Balotă Anton*: La littérature slavo-roumaine a l'époque d'Etienne le Grand // Romanoslavica. — I. — București, 1958. — P. 210—236.
- ⁶¹ *László M. B. P.* Hasden despre folcorue nerainean // Romanoslavica. — Bucuresti, 1964. — T. 10. — S. 101—118.
- ⁶² *Laslo M.* Relatille literare româno-ucrainene în secolul al XIX-lea și la începutul secolubui al XX-lea. — Bucarest, 1974. — S. 161—173.
- ⁶³ *Dan Horia Mazilu*. Literatura română în eposa reneșterii. Momente și sinteze. — București, 1984. — P. 147.
- ⁶⁴ *Гацак М. М.*: Фольклор и молдаво-русско-украинские исторические связи. — Москва, 1975.
- ⁶⁵ Лист М. Ласло-Куцюк до автора від 28 квітня 1999 року.
- ⁶⁶ Влітку 1957 р. я був членом діалектологічної експедиції І. Панькевича, яка працювала і в Курові. Правий бік села, розташований за річкою Курівець, з давніх-давен і досі носить ім'я "Венеція". І. Панькевич, дослідивши говірку Курова, висловив припущення, що "Пісня про Штефана воеводу" могла бути записана в курівській Венеції. Передчасна смерть в 1958 році не дозволила йому опрацювати цю гіпотезу письмово.
- ⁶⁷ *Мушинка М.* Огляд дотеперішніх досліджень над піснею про Штефана воеводу // Дукля. — Р. IX. — Пряшів, 1961. — Ч. 4. — С. 110—117.
- ⁶⁸ *Мушинка Олесь.* Колеса крутяться. Біо-бібліографія академіка Миколи Мушинки. — Кн. 2. — Пряшів, 1998. — Позиції: I/6, 20; II/4, 5, 9, 14; III/19, 68 та ін.
- ⁶⁹ Українська література XIV—XVI ст. — К., 1988. — С. 88—106.
- ⁷⁰ Детальніше про це див.: *Пахльовська О.* Українсько-італійські літературні зв'язки XV—XX ст. — К., 1989. — С. 14—16; 41—44.
- ⁷¹ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 42. — Київ, 1984. С. 21.
- ⁷² *Там же.* — С. 20.
- ⁷³ *Beňko J.* Osídlenie severného Slovenska. — Košice, 1958. — S. 220—221.
- ⁷⁴ *Majtan M.* Názvy obcí na Slovensku za ostatných 200 rokov. — Bratislava, 1972. — S. 253.
- ⁷⁵ *Varsik B.* Osídlenie Košickej kotliny s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie. — Zv. 3. — Bratislava, 1977. — S. 336—337.
- ⁷⁶ *Там же.* — С. 353, 456.
- ⁷⁷ *Varsik B.* Osídlenie Košickej kotliny s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie. — Zv. 3. — Bratislava, 1977. — S. 337.

Лариса Горенко

ГЕТЬМАНИ ТА КОЗАЦЬКА СТАРШИНА ЯК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ДІЯЧІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII—XVIII ст. В УКРАЇНІ

В культурно-історичному процесі другої половини XVII—XVIII ст. значне місце відводиться гетьмансько-старшинському станові, що репрезентував нову суспільну структуру доби Гетьманщини. Гетьмансько-старшинська верства була вагомю частиною державного інституту влади Української держави і складала верхівку козацько-гетьманської адміністрації. Ця суспільна верства історично пов'язана з культурно-мистецькою спадщиною України, і протягом тривалого історичного періоду забезпечувала духовний потенціал українського народу, виконуючи функцію охоронця його культурних традицій.